

Plokhy, S. M. (2011) *Yalta. The Price of Peace*. London: Penguin Books.

„Amikor először látogattam Lengyelországba, minduntalan egy furcsa szó ütötte meg a fülemet. „»Jóta!« – sóhajtották újdonsült ismerőseim: »jóta!« – és a társalgást nemsokára búskomor csend váltotta fel. Vajon mit jelenthet ez a »jóta«? – tűnődtem. A »sors« vagy »ilyen az élet«?”

Ezzel kezdte a Szolidaritás lengyel forradalmáról szóló könyvét 1983-ban Timothy Garton Ash: *„Yalta a mai Lengyelországban első számú élettény”* (sorait idézi az itt tárgyalt kötet is). Ott szolgáltatják ki a nyugati szövetségesek „Józi bácsinak” országukat; mint akkor hihették, „örökre”.

Jalta valóban jelentős részben Lengyelországról szólt – ha nem is pontosan úgy, ahogy azt a lengyelek hajlamosak gondolni. A „három nagy” 1945 februárjában megrendezett krími csúcskonferenciájához annyi balítélet, mítosz és féligazság tapadt, mint talán egyetlen más hasonló eseményhez sem. Az ukrán történelem harvardi professzorának monográfiája nem egyszerűen „leszámol” ezekkel, hanem elegáns, világos, érhető formában, az egészre és a részletekre egyformán figyelve mondja el fél esztendő hatalmi küzdelmeinek történetét „Jaltától Potsdamig”. Egészen biztos, hogy könyve évtizedeken át a téma megkerülhetetlen alapműve lesz.

A kezdet 1945. január 20-a, Franklin D. Rooseveltnél elnök negyedik beiktatási ceremóniája; az elnök „pokolian rosszul” néz ki, s a lehető legrövidebb beszédet mondja el. Egészségi állapotát figyelembe véve – három hónapja sem volt már hátra – valóban nagy személyes áldozatot hozott azért, hogy a hosszú, kimerítő utazást vállalva ott legyen a konferencián (amelyet Churchill szerint a világ erre legalkalmatlanabb helyén tartották). Nem állítható, hogy végül Jalta „ölte meg”, mégis „kevesen tagadnák, hogy hozzájárult állapotának a romlásához”. Az elnök, Churchillhez hasonlóan, felismerte, hogy a Sztálinnal való személyes találkozó nélkül „kelet-európai befolyásuk a nullával lehet egyenlő”. Churchill valójában már 1944 októberében ezért sietett Moszkvába, ezért kötötte meg az ismert százalékos alkut Sztálinnal, azt remélve, hogy legalább Lengyelország és Csehszlovákia kérdésében még nem lefutott a mérkőzés.

A nyugatiak alkupozíciója azonban gyenge volt: hadseregeik éppen csak lábadoztak az ardenneki német offenzíva után, miközben a Vörös Hadsereg az Oderánál állt, mintegy hetven kilométerre Berlintonól. Ráadásul, ahogy Eden külügyminiszter felismerte: *„nem sokat tudunk ajánlani nekik [...], de elég sokat követeltünk tőlük”* – mármint az oroszoktól. Ehhez képest – állítja és bizonyítja Plokhy – viszonylag sokat értek el. Rooseveltnél megkapta Sztálin ígéretét a Japán elleni háborúhoz és az új világszervezethez való szovjet csatlakozásról (ahová Ukrajnát és Belorussziát is beléptették, hogy a szovjetek két újabb szavazatot nyerjenek, de a többi „tagköztársaságot” nem). Churchillnek, aki elég rossz előérzetekkel ment Jaltába és jött el

¹Fazekas Mihály Budapesti Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium

onnan, szintén lehetett oka az elégedettségre: el tudta ismertetni a hálátlan De Gaulle Franciaországát negyedik nagyhatalomként, és el tudta halasztatni a számára legnehezebb döntéseket a német jóvátételről és Lengyelország határaitól.

Sztálin is megkapta, amit akart. Ígéretet Rooseveltttől, hogy övé lesz a német jóvátétel zöme, hogy visszakapja Japántól az 1905-ben elvesztett területeket, és hogy senki sem kérdőjelezi meg dominanciáját az elfoglalt kelet-európai területeken. Kivéve Lengyelországot: végig ez jelentette a legnehezebb kérdést. Lengyelországot egyik fél sem akarta adni, de persze a szovjetek voltak „birtokon belül”. *„Nem veszíthetjük el Lengyelországot. Ha ezt a vonalat átlépi, bennünket is nyakoncsípnek”* – közölte Molotov Sztálinnal. A kemény tárgyalások végén a szövetségesek csupán annyit értek el, hogy ígéretet kaptak a lublini bábkormány „átszervezésére” (*reorganization*), de maguk is érezték, hogy ez a formula legfeljebb a lényeg eltakarására alkalmas.

Plohy könyvének egyik nagy erénye, hogy a lehető legközelebb hozza az olvasóhoz a főszereplőket, sőt a mellékszereplők egy részét is – például a három gráciát: Rooseveltt, Churchillt és Harrimant nagykövet jelen lévő lányait –, valamint a nehéz politikai döntések közegét, amelyet a tárgyaló felek emberi habitusa is erőteljesen formált. Sztálin jellemzése nem okoz meglepetést: kemény, jól informált, kiváló taktikai érzékű és remekül kihasználja riválisai gyengéit – főleg azt, hogy kétféleképpen beszélnek, nem egységesek, alig egyeztetnek. A jól informáltsághoz alaposan hozzájárult a hírhedt *„cambridge-i ötök”* sikeres kémtevékenysége; az utolsóként leleplezett Anthony Blunt művészettörténész-professzor végig a legbizalmasabb dokumentumok sokaságát szállította Sztálinnak. (Ráadásul az amerikai delegációnak is tagja volt egy szovjet kém: Alger Hiss.) Rooseveltt folytatta teheráni taktikáját: hízelgett Sztálinnak, olykor lekezelően bánt Churchill-lel – akinek ezzel is törlesztett azért, amiért a britek különalkut kötöttek a szovjetekkel; most az amerikai elnök egyezkedett velük Ázsiáról, illetve nem támogatta száz százalékgig Churchillt Lengyelország vagy a jóvátételek kérdésében.

A lényeges döntéseket persze nem lehet rokon- és ellenszenvekkel magyarázni. Rooseveltt – aki minden plenáris ülésen elnökölt – a becsületes alkusz szerepét akarta betölteni két kollégája között. Az elnököt Európa kevésbé érdekelte, mint a világpolitikai perspektívák: Ázsia, a Csendes-óceán térsége, az ENSZ felállítása, valamint az arra való törekvés, hogy Amerika a brit birodalom helyébe lépjen. Számomra a könyv egyik feltűnő vonása az volt, hogy mintha mindvégig Churchill szemléletével rokonszenvezne – akár Roosevelttel szemben is –, de a konklúzióban azért az elnök javára is bőven talált jó pontokat. Churchill nagyon ambivalens módon viszonyult a helyzethez. Egyfelől azon nyugati vezetők közé tartozott, akik hamar felismerték a szovjetek demagóg demokrácia-szólamai mögötti diktatórikus valóságot – ez számára nem volt nehéz. Ugyanakkor ő is hinni akart a Sztálinnal való tartós együttműködés lehetséges voltában, és kétségei ellenére ezt jelenítette meg a kormányban és a parlamentben. *„Szegény Neville Chamberlain azt hitte, megbízhat Hitlerben”* – mondta egy héttel Jalta után. *„Tévedett. De én nem hiszem, hogy tévedek Sztálinnal kapcsolatban.”* Mindez azért részben önszuggeszció volt – egész márciusban üzenetekkel bombázta a még habozó Roosevelttet, hogy tegyenek már valamit közösen Kelet-Európa ügyében. Közben (áprilisban) megírta Sztálinnak: *„Nem sok vigasztaló van egy olyan jövőben, ahol a világ egyik felében az Ön uralma alatt álló országok plusz a kommunista pártjaik dominálnak, a másik oldalon az angolul beszélő országok, szövetségeseikkel és domíniumaikkal”*. Ami ugye már magának a hidegháborúnak az előrevetítése – miközben sok kérdésben még maga a generalisszimusz sem döntötte el, merre tovább. Milyen bizarr, hogy ezt a róka fogta csuka helyzetet kevesen látták át pontosabban, mint az ostromlott Berlinben naplóját író Joseph Goebbels, akinek elmés megfigyeléseit többször idézi a szerző.

Roosevelt halálával és Truman első – még bizonytalan – lépéseivel megint megváltoztak a szövetségesek közötti viszonyok, s Potsdam már nyilván ezt is tükrözte. Ploky szerint Truman másként – jóval egyszerűbben – fogta fel Amerika (és a saját) szerepét, mint Rooseveltt: nem a háromszög egyik csúcsaként, hanem a kétpólusúvá váló világrend egyik pólusának vezetőjeként – amire a britek gyengélkedése miatt alighanem rá is kényszerült. Mindenesetre a kibontakozó hidegháború egyik kulcsfigurája, George Kennan már Jalta idején bizalmasan felvette, hogy: *„Tisztában vagyok ennek a háborúnak a realitásaival, s azzal, hogy nem voltunk elég erősek ahhoz, hogy egymagunk megnyerjük. És elismerem Oroszország hatalmas és hatékony erőfeszítéseit, amelyekért – egy bizonyos mértékig – kétségtelenül kárpótlást kell kapnia, mégpedig Közép- és Kelet-Európa többi népeinek rovására. De mindezzel együtt sem tudom belátni, miért is kell azonosulnunk ezzel a politikai programmal, amely ellentétes az Atlanti Közösség egészének érdekeivel, és veszélyezteti mindazokat az értékeket, amelyeket meg kellene őrizni Európában. Miért nem köthetünk egy finom, de határozott kompromisszumot velük, amely Európát nyíltan két befolyási övezetre osztja – mi távol tartjuk magunkat az orosz övezettől, de távol tartjuk az oroszokat a magunktól?”* Amire barátja és főnöke, Charles (Chip) Bohlen annyit jegyzett meg, hogy *„nem lehetséges ilyen típusú külpolitikát folytatni egy demokráciában... [mivel] csak totális államok tervezhetnek és hajthatnak végre ilyenfajta politikát”*. Ha jól értem, azt akarta jelezni, hogy bár tartalmilag egyetért, de egyelőre kivitelezhetetlennek tart egy ennyire éles irányváltást.

Csaknem 25 évvel a hidegháború vége után Jalta lezárt múlt, noha Ploky utal az amerikai politika „héjájának” és „galambjainak” napjainkig tartó történelmi vitáira. Nálunk mintha nem így állnának a dolgok. Magyarországon van olyan komolynak tartott, vezető történész, aki 2011-ben is *„Kelet-Európa elárulásáról”* értekezik, aki szerint a hipokrita *„Churchill volt az, aki cserbenhagyta Kelet-Európát [...], kiszolgáltatta Európa keleti felét a szovjeteknek”* stb. – sőt elkövette azt az ősbűnt, hogy *„elfogadta Sztálint tárgyalópartnerének, megalkudott vele, amikor úgy érezte, előnye származik belőle”*. (Mintha a politika arról szólna, hogy akkor alkudjunk meg, amikor az eredmény számunkra hátrányos.) És közben saját maga teszi hozzá, rögtön a következő mondatában, hogy pedig még *„Nyugat-Európát sem tudta megvédeni”* a szovjettől! (Schmidt 2011: 787.) Ilyenkor lehetne azt a tippet adni, hogy a kolléga nézzen a térképre, tanulmányozza a frontok helyzetét 1945-ben, majd vonja le a megfelelő következtetéseket.

Persze megrögzött előítéletek ellen talán még reménytelenebb harcolni, mint a Wehrmacht vagy a Vörös Hadsereg hadosztályai ellen. Ploky elég jó történész ahhoz, hogy az efféle felvetéseket se hagyja válasz nélkül. Mintha éppen ezekre felelnének a magas rangú brit diplomata, Sir Frank Roberts egykorú eligazító erejű sorai: *„Mondhattunk volna nemet, mondhattuk volna, hogy nekünk ehhez semmi közünk. [...] Elismerhettük volna továbbra is az emigráns lengyel kormányt, azzal, hogy odaát minden rossz. De nem látom be, hogy ezzel javult volna a helyzet. Mi persze, ha úgy tetszik, sokkal jobban éreztük volna ettől magunkat, hogy nem engedtünk a szörnyeteg Sztálinnak. De a gyakorlatban meg nem látom, hogy ettől kinek lett volna sokkal jobb.”*

HIVATKOZÁS:

Schmidt M. (2011) Két pogány közt. Münchentől Jaltáig. In: Geceányi L. és Izsák L. (szerk.) *Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára*. Budapest: Eötvös – MTA. 777-788.